

Közép-Európa esélyeiről – Bél Mátyás műveiben¹

1. Előadásom témáját Bél Mátyás maga is megfogalmazta. A következőket írja a Notitia bevezetőjében: „Sok minden van Magyarországon, amit részben a külföldiek irigysége ferdített el és tett gyűlöletessé, részben a mieink érdektelensége megvetetté: sok olyan is van azonban, amit homály borít és az elfeledéssel küzd.” Enigmatikus² szavak, de azonnal megvilágosodnak, ha például megvizsgáljuk Bél Mátyás munkásságában a közép-európaiság kérdéskörét. Ezt valóban közöny és feledés homálya fedte el eddig a kutatók szemei előtt. Tudtommal egyedül Wellmann Imre hangsúlyozta 1979-ben megjelent tanulmányában, hogy Bél Mátyás munkássága egész Közép-Európa számára nagy jelentőségű. Ma már azt is látunk illendő, hogy miért. Nincs még egy tudós a fény évszázadának küszöbén egész Európában, aki olyan átgondoltan, megalapozottan és lényegbemarkolóan ajánlott volna megoldásokat Közép-Európa sajátos problémáira, mint ő.

Közép-Európa a XVIII. század elején már jól körülhatárolható történeti kategória. Mindaz, amit Európa középső része vagy Európának középső szeglete fogalom tartalmilag kifejez, évszázadok alatt alakult ki. Hosszú folyamat, egymásra torlódott problémák tömegével. Sokrétű tartalmáról három időmetszetben nyerhetünk némi áttekintést.

1. Az első meglehetősen közismert. A XV. századtól kezdve az oszmánok támadásaira a dunai térség országai, felismerve egymásrautaltságukat, összefogással szervezték meg a védelmet. A közös veszély az érdekegyeztetés különböző igényeit, formáit és részleges megoldásait alakította ki közöttük.

2. A közép-európai problematika másik síkja a kettéváló Európa jelenségében ragadható meg. Megfogalmazásai közismertek: a felfedezések nyertesei gazdagodnak, Nyugaton kibontakoznak a modern nemzetállamok, a dunai térség országai és nepei lépéshátrányba kerülnek. A lényegét a vesztfáliai béke és kortársai fogalmazzák meg, akik e békemű szándékai és eredményei között felismerik az ellentmondásokat. Európa csak úgy őrizheti meg önazonosságát, ha megteremti a hosszú távú békét, a hatalmi egyensúlyt. Ennek azonban szerves tényezője Közép-Európa. Viszont a vesztfáliai béke nem számolt azzal, hogy mi lesz ezzel a térséggel, ha kiszorítják a törököt Európából.

3. A harmadik időmetszet: Bél Mátyás kora. Közép-Európa országainak maguknak kell megküzdeniük a felgyülemlt problémák tömegével. Melyek ezek? Az elszigetelődés veszélye, a szegénység, az elhúzódó, kihagyásos polgárosodás, a rendi társadalom, a lakosság megosztottsága, az a tény, hogy sokféle vallású, nyelvű és etnikumú nép él egymás mellett vagy egymásba ékelődve, keverten a nemzeti fejlődés különböző stádiumában. Kérdéssé váltak a nagyhatalmak érdekszférájában a kis nemzetek önálló államiságának esélyei. Így például Bél Mátyás meghatározó élménye II. Rákóczi Ferenc állama, kísérlete, hogy Magyarország, Csehország, Szilézia, Morvaország, Horvátország, az erdélyi fejedelemség és a térség más országai között konföderációval teremtsen meg az együttműködés intézményes kereteit, a vallásszabadság törvénybe iktatásával az együttélés feltételeit, a tájékoztatás megszervezésével kivédje a nemzetközi elszigetelődés, a belső kommunikációs képtelenségek veszélyeit.

Az újabb kutatások meggyőzően bizonyították, hogy Bél Mátyást fontos kapcsolatok fűzték Rákóczi államához. Támogatói és munkatársai között feltűnően sokan vannak olyanok, akik a Rákóczi-szabadságharc idején az államhatalom döntéshozó testületében dolgoztak vagy a különböző reformmunkálatok aktív résztvevői. Elegendő Ráday Pál kancellár, Jánoky Zsigmond tanácsos, Moller Károly orvos, Lányi Pál vállalkozó, ifjabb Bucholtz György nevét megemlítenem.

¹Elhangzott a Honismereti Szövetség által szervezett Bél Mátyás-emlékülésen, 1992. december 4-én. (Szerk.)

²Talányos (Szerk.)

A hazai és a szlovákiai kutatások egyértelműen megállapították, hogy Bél Mátyás a hallei egyetem reformgondolatait is magáévé téve egy széles körű magyarországi munkatársi gárda eredményeit foglalta össze. Monumentális tudományos teljesítményének színvonalát két körülmény minősíti: műveibe beépültek a nemzetközi tudomány eredmények, munkásságát a különböző tudományos akadémiák honorálták elismerésükkel. Mindez különös hangsúlyt ad annak, hogy műveinek egyik lehetséges olvasata: megoldások a közép-európai problémákra. Ezekből hármat vázolok. Három igényt. Vagy ha úgy tetszik, három felismert szükségszerűséget. Ezek:

1. Tájékozottság és információ, 2. A tolerancia és kommunikáció, 3. A térség különleges ökológiai érzékenysége.

2. Comenius 1623-ban *Labirintus* című műve lapjain a következőképpen fogalmazta meg a tájékozottság jelentőségét. Bemutatott egy virtuális csoportot, ezt a csoportot a hírhajhászok kedvükre manipulálhatták. Az emberek jó hírt hallanak és minden ok nélkül örülnek, majd rossz hírt mondanak nekik és ugyancsak valódi ok nélkül kétségbe esnek. Vagyis a hírközlők úgy játszhatnak a tájékozatlan közösséggel, ahogy akarnak, az ilyen közösség pedig hajlamos a különböző hisztériákra. Ellenszere ennek az alapos és önálló tájékozódási képesség. Ezért kívánta, hogy az iskolákban rendszeresen olvassák a tanulók a külföldi újságokat, a heti órárendbe iktatott időben. Tudjuk, hogy amíg nyugaton és a német nyelvterületen a XVII. században rendszeresen megjelennek az újságok, Közép-Európa keleti térségeinek országaiban jó évszázados elmaradással számolhatunk. A magyarországi társadalom a hazai újság hiányát a hírlevelek rendszerével hidalta át. Rákóczi állama, bár a hazai újságot éppen a lakosság mentális egyensúlya szempontját is hangsúlyozva tervezte bevezetni, csak a külföld tájékoztatására szánt újságig jutott el. Mindezek ismeretében nagy jelentőségű, hogy Bél Mátyás messzemenően tudatában volt, mit jelent, ha a külföld megtévesztő híreket kap rólunk, a hazai lakosság pedig nem tudja, hogy mi történik körülötte. A „külföldiek vádaskodásai... barbárságot vetnek a latinul írni vagy beszélni akaró magyarok szemére. Legyen bár ez igazi vagy képzelt hiba, nem akarom közölnünk bárkinek is példájával cáfolni: meg kell mondanom azonban, hogy nem hiányoznak azokon a tájakon sem az olyan irodalomban képzett tudósok, kikkel Ciceró és kortársai kevésbé elégednének meg, mint sok magyarral.” Miként Comenius, Ráday, Rákóczi, Bél Mátyás is hangsúlyozta, hogy a Nyugat országaiban is vannak kevésbé műveltek és a mi régióinkban is élnek kiváló műveltségű emberek. Pozsony vármegye nemeseiről például nagy elismeréssel állapította meg, hogy műveltek, a műveltség számukra rendkívül fontos. Ismeretes, hogy műveiből összeállítható lenne az iskolák katalógusa és nem vagyok benne biztos, hogy nem egészítené ki lényeges momentumokkal jelenlegi ismereteinket. A *Notitia* szerzőjének műveltségi eszményeit vizsgálva szembeötlő, hogy mennyire számol a műveltség feltételeivel. Ilyen fontos meghatározó szerinte a tájékozottság és tájékoztatás. A pietisták körében tantervi követelmény lesz az újságolvasás, s Bél Mátyás maga is megköveteli, hogy a tanulók rendszeresen olvassanak újságokat. Ide illeszkedik Bél úttörő vállalkozása, hogy újságot ad ki, a *Nova Posoniensia*-t (1721–1722).

Az információ közép-európai kérdéskörében a másik korszerű követelmény így fogalmazható meg: tájékozódjunk a hazáról, az államhatalom ismerje az ország értékeit, lakóit, lehetőségeit és nehézségeit. Minden európai országban az államhatalom különböző intézkedéseit, ha igényt tart az eredményre is, csak széles körű tájékozódás alapján teheti meg. De elegendő felidézni, hogy Rákóczi államában mielőtt megszerkesztenék a vallásszabadság törvényét, számba veszik az ország egyházi viszonyait, az adórendeletet pedig az adózás történetének áttekintése előzi meg.

Bél Mátyás hatalmas munkássága Magyarország népességi, természeti, történeti, gazdasági viszonyainak rekonstrukciója faluról falura, városról városra, gyakorlatilag minden addiginál részletesebb és mélyrehatóbb információkkal szolgál. Ezek egyik fontos üzenete, hogy a tolerancia és a kölcsönös szóértés vagy kommunikációs készség kifejlesztése Bél Mátyás számára felismert szükségszerűség volt.

3. A különböző vallásúak nyugodt együttélésének gyakorlatát az erdélyi fejedelemség fejlesztette ki. Másfél évszázados gyakorlattal. S amint legutóbb az Erdély története párizsi sajtóbemutatóján Berangier megállapította: Európa számára modellértékűen. A XVI. századi törvények, a fejedelmek idevágó próbálkozásai és rendelkezései szervesen építkező politikai kultúrát tárnak elénk. A katolikus és protestáns, a református és evangélikus hívek nyugodt együttélését biztosító feltételeket nem könnyen, sőt, sokszor gyötrelmes harcok

során alakították ki. Felállítják a román anyanyelvi iskolákat és nyomdát, majd Apafi fejedelem az ortodox püspököt meghívja az országgyűlésre, s ily módon vallásuk intézményes képviselőit is lehetőség nyílik. A megoldások között figyelemre méltó volt, mert Rákóczi állama is ezt követte és Bél Mátyásnak is ismernie kellett, hogy a többségi vallás hívei megkapják a templomot, de azzal a feltétellel, hogy a kisebbségnek maguk építenek Isten házáat. A vallásszabadság több volt mint a hitbeli meggyőződés választásának szabadsága. Korabeli kifejezéssel élve a lelkiismereti szabadság az individuum jelentőségét, a közösség önazonosságának biztosítását, az anyanyelvi műveltség kifejlődését is magában foglalta. Mivel az iskola, a szöszék, a nyomda sok esetben az egyházak kezében volt, a lelkiismereti szabadság egyben a modern nemzetek kialakulását segíti.

Bél Mátyás műveiből egyértelműen kiderül, hogy az ország feltérképezésében különös gondot fordít a vallási és az etnikai viszonyokra. Őt magát nem vezette vallási elfogultság, a katolikus vallás értékeiről például hosszan és részletesen ír, elismeréssel ecseteli a nagyszombati egyetemet és a jezsuiták oktatási rendszerét, a szerzetesrendek munkáját és számos látলেleten érződik, nem kívánja elkendőzni a valóságot. Miközben az államhatalom nem ismerte a toleranciát, s a rendek közegellenállásával is meg kellett küzdenie. Veszprém vármegye egyik kicsiny falujáról, Gecseről írja: „A veszprémi püspök apró falucskája, katolikus, református és luteranus vallásúak vegyesen lakják, olyan egyetértésben, hogy az evangélikusoktól, kik egyedül bírnak ott vallásgyakorlattal nem különülnek el, hanem egybegyűlvén, közösen tartják napi könyörgésüket, a katolikusok és reformátusok csak istentisztelet okából keresik fel saját gyülekezetüket.”

Szükségesnek vélte például hangsúlyozni: Nagyszombat „Régen a zsidókat ... tolerálta.”

Műveiből egyértelműen kiderül: tudatában volt a vallás, a nyelv és a nemzeti szokások összefüggéseinek. Megírja például, hogy a horvátok Pozsony vármegyében „bevándorolt nép.” A török elől menekülő falvak Zrínyi Miklóstól kaptak oltalomlevelet... „mihelyt Magyarországra érkeztek befogadták őket... Serédy Gáspár később sem szűnt meg jóindulattal támogatni e szorgalmas népet... Bámulatra méltó, hogy a szlovákok középette alig változtattak valamit ősi szokásaikon és nyelvükön... Most, hogy szlovák papok szentbeszédeit kénytelenek hallgatni, nemcsak a szlovák nyelvet, hanem az idegen szokást is kezdik megtanulni.” Számára nem a nemzetiség az érték kategória, hanem például a szorgalom, a foglalkozás, a szokásokat is magába foglaló műveltség. „A szlovákok ... a szőlő- és földművelést nagy szorgalommal űzik, ... a gyermekágyat is különös vidámsággal vállalják, a temetést viszont páratlan gyászolással.” Viszont az állathajtók nehéz életet élnek, eldurvulnak, az ünnepek alatt, mikor szabadok, „az a szokásuk, hogy dorbézolnak a városban, részegen civakodnak, zavarást okoznak, társaikkal veszekednek.” Nem tudom, hogy figyelte volna előtte bárki is olyan következetesen, mint ő a lakosság együttélési képességét.

Szükségesnek vélte hangsúlyozni, hogy a pozsonyiak életmódja „ha nem zavarják meg pártharcok, amit egyesek szítanak... különösen alkalmas a közösség megóvására.” Különösen szépek a Nagyszombat lakóit jellemző sorok: „a város polgárai nem egy nemzethez tartoznak, magyarok, németek, szlovákok körülbelül azonos arányban vannak”, ebből következik a szokások bizonyos eltérése. „Mert mindenképpen úgy van, akik nyelvben különböznek, berendezkedésükben is eltérnek egymástól, ha csak az állandó *összeszokottság* nem hoz *bizonyos* hasonlóságot magával. Megtartják tehát szokásaikat a magyarok, nem teszik le a magukét a németek és a szlovákok sem. Kölcsönös egyetértéssel óvják a szomszédság jogait.”

Ezért szentel olyan sok figyelmet annak, hogy egyes városok, falvak lakói miként bánnak az idegenekkel. Megírja például, hogy az uralkodók többek között a Pozsony vármegye legrégebb lakóinak mondott németeket nemcsak mesterségbeli tudásuk miatt pártolták, hanem azért is, mert magukévá tették Szent István politikai kultúráját. Majd így folytatja: úgy, hogy „nem kell túrni azokat az önző embereket, akik azt hiszik, hogy akkor lesz boldog Magyarország, ha kiűzik belőle az idegeneket. Biztosan nem ismerik a Szent Istvántól hozott törvényt, amit azért helyes lesz ideírni...” Behatóan vizsgálja az együttélési készség feltételeit, s látja és elfogadja, hogy kölcsönös alkalmazkodásra van szükség. Ma sem lehetne pontosabban megfogalmazni a kölcsönös tűrésség egyik fontos feltételét: a tapintatot, hogy ne legyenek egymás terhére. A polgárság hagyományos érték kategóriáját veszi át. Pozsonyba – „másokat nem fogadnak be, csak akik tisztességes és szabad családból származnak, és akiknek megvan miből éljenek, anélkül, hogy másoknak terhére lennének, és megfizessék az adót...”

Pozsony megye lakói „magyarok, németek és szlovákok különös gondot viselnek arra is, hogy egymás iránt ellenszenvet ne keltsenek.” Besztercebányán már nem látja felhőtlennek a különböző nemzetek együttélését, de észreveszi, hogy az ellentétek mélyén anyagi érdekek húzódnak meg. Viszont leszögezi: „A besztercebányaiak az idegenekkel szemben nagyon figyelmesek.”

A polgári szokások között – a vendégszeretetre nagyon hajlamosak..., amit nemcsak vendégszeretetnek fognak fel, hanem kölcsönös szolgálatnak. „A nagyszombati polgárok különösen barátságosak a vendégekkel és az idegenekkel.”

Sokszor megfogalmazza, hogy az együttélési képesség egyik legfőbb feltétele, hogy értsék egymás nyelvét. Közép-Európa jelmondata lehetne, amit Pavel Dolezan cseh-szláv nyelvtanához írott előszavában is kifejtett. Nemcsak fontos, itt létkérdés, hogy a népek és a nemzetek, akiket a nyelvi különbség elválaszt, elkülönülés helyett inkább közeledhesse-nek egymáshoz. Az evangélikus tudós Szent Ágostont idézi, a középkor nagy egyháztudósával ért egyet: „A nyelvi különbség elidegeníti az embert az embertől.” Fontos, hogy a nyelvek megismerésével „a környező népek szemét és figyelmét ráirányítsák sajátjuk megismerésére.”

Ezért támogatta egyaránt a magyar, a szlovák és a német irodalmat. Helyesírási szabályai, nyelvtanai a keverten együttélő népek anyanyelvi művelését szolgálták úgy, hogy megértsék egymást. Első az anyanyelv, de azután egymás nyelvét is tanulják meg. Leírja például, hogy helytelen a szlovák ifjakat német nyelvre erőltetni, ha ők inkább szívesebben tanulnak a magyart. Ezek az elvek érvényesültek a tudóstársaság megalapítását szorgalmazó terveiben is.

Műveinek sajnos csak töredékét ismerem, de ezekből is kiderül szociális érzéke. Megállapítja, hogy az anyagi viszonyok romlásával egyenes arányban fogy a kölcsönös türelem, válik sérülékennyé az együttélési készség. Őt is, mint annyi más közép-európai gondolkozót, behatóan foglalkoztatta a szegényedés. Ír a kora újkor városainak jellegzetességéről, hogy elszaporodnak a szegények és a koldusok, és a város nem tudja kezelni a szegényügyet.

A polgárok szívélyesek, nemcsak barátaikkal, hanem az idegenekkel szemben is, főleg korábban, amikor még nagyobb volt a jómód. Különösen érdekes, amit az ökológiai viszonyok és a szegénység összefüggésében vázol.

4. Gyönyörű természetleírásait sokat idézték. Minket az érdekel, hogy a tájleíró, a természeti körülményeket vázoló részletek milyen szerkezetbe, milyen gondolati összefüggésbe illeszkednek. Mi a funkciójuk a mű tájékoztató koncepciójában. Így tűnik elénk, hogy a jó természettudományos képzettségű Bél Mátyás gondolkozását a korra jellemző ökológiai szemlélet hatotta át. Tájszemléletét egyszerre jellemzi a reneszánsz ember felfedező öröme és az újkor racionalitása. Pécs fekvéséről például így ír: „Keleten mezőket, messzire kiterjedő hosszú, szép síkságokat pillantott meg az ember... Nyugatra szőlőhegyek emelkedtek...”, „északra csodálatosan szép dombok... van egy forrás, amelynek kibuggyanó vize tiszta, egészséges és bőven folyó... kevés földi dolog van, amelyet Virgilius az elysiumi mezőknél szebbnek nyilvánított volna. Szolimán ide helyezte vissza a földi paradicsomot.” Mindenütt vázolja a település és a természeti viszonyok kölcsönhatását. Ő hangsúlyozta általánosító jelentőséggel, hogy a várak a folyók mellé épültek, s védelmi rendszerük kiépítésében felhasználták. Csallóközről írva megállapítja a természeti viszonyok embert megtartó erejét. Következtesen számba veszi a természet biztosította megélhetési viszonyokat. Pozsony megyében „minden megterem, ami az élet illő eltöltéséhez alkalmas.” ... „Kitűnőek a gabonaföldek... sőt a zöldségféle is oly bőségesen terem, hogy a Duna ellenében Ausztriába lehet szállítani... [gabona] őrlésére is megvan az alkalom, és sehol nem jobb hozzáértés. Mert hogy is ne beszéljünk a sok kitűnően felépített dunai vízimalomról, nincsen olyan folyócska, amin számos ne volna.” A fácánok „nem kevésbé honosak Magyarországon, mint a fogolymadarak, császarmadarak... A Duna erdős partjainál... ahol beljebb folyik, igen gyakoriak, más madarak módján szaporodnak.”

Sokat írt az ember együttműködéséről a természettel: „A természetnek a felnövekvő vetések iránti kegyességéhez nemrégén az emberi szorgalom is hozzájárult”, a gabonát már nem vermekbe teszik, hanem magtárakba. „Ezzel a eljárással azt értük el, hogy gabonahiány idején annyit lehetett belőlük kihozni, ami nemcsak az éhínség megszüntetésére, hanem a drágaság enyhítésére is elegendő volt. Ilyen bölcs előrelátással cselekedett a Pálffy, Esterházy,

Erdődy, Illésházy grófok és sok nemes, hogy legyen amit ebben is utánozzon Magyarország többi része.” „Vannak árnyas gesztenyeligetek is magas és öreg fákkal: ez arra utal, hogy a faültetés szokása nem új a mieinknél, hanem az ősoktól vették át. Az ő előrelátásukat abból is tudjuk, hogy a Duna szigeteit, főként Pozsony környékét válogatott fákkal ültették be.” „Vannak a külföldiek mintájára gondosan művelt kertek: Pálffy János királyfalvi kertjéről: „Nem könnyen akad olyan hazai vagy külföldi fa, ami itt nem díszlik.” Amikor a Notitiát írta, ott volt az asztalán Plinius. Pld. „Rengeteg a fokhagyma és a vöröshagyma... tapsolunk tehát a mieinknek Juvenalis eme soráival: Ó boldog népek, akiknek kertjeit ezzel áldja az istenség! Istenség mondom. Úgy van! Mert a fokhagymát és a vöröshagymát az egyiptomiak Plinius szerint eskü szerint tartják az istenek között.” „Facsöveken vezetett vize van, a hegyekből vízvezeték viszi facsöveken a friss vizet minden házba. Ami a város ápoltságát és tisztaságát illeti, sok van benne a szász eleganciából és életmódból.” Az árnyékszékeket vízzel öblítik, a város ápol.

Már számol az ipari természetszennyezéssel: Besztercebánya levegője a szénégető és az olvasztókemencék miatt, főként esős vagy felhős időben árt az egészségnek. Észreveszi és hangsúlyozza, milyen ostobaság és káros kellő ismeretek nélkül beavatkozni a természetbe. Egyetlen példa: a szentgyörgyi bor sorsa. A szentgyörgyiek maguk rontották el addig híres borukat, mert a tokajiakat utánozva aszút kezdtek csinálni, de kellő ismeret nélkül, s így a boruk savanyúvá vált. „Mint szokott hozzájárultak ehhez az ugyanerre a haszonra törekvő osztrák *bornemesítők*, akik a mustot cukorral és nem is tudom miféle zagyvalékkal rontják el, hogy az aszúhoz legyen hasonló... az aszúnak nem tartott sokáig a becsülete az előbb kárhozottat harácsolók miatt.”

„Szándékom szerint olyannak akartam bemutatni Magyarország képét, amely egyetlen pillantásra elárulja régi szépségét, és a hibákat is, amelyek utóbb elcsúfították.”

Visszatérő kérdése: ha az ország természeti kincsekben ennyire gazdag, miért szegény a lakosság. Sokféle okot vizsgál végig. Többek között a természetpusztító ostobaságot, a nép elhagyatottságát, a tulajdonviszonyokat s mélyebb okokat. A Balaton-vidékről írja: „ennek a gazdag vidéknek a szerencsétlenségéhez tartozik, hogy azokat az értékeket amelyeket a földművelés által megtermel, nem tudja pénzre tenni.” A piac hiánya a falusi népre nehezítő szegénységnek legfőbb okozója. „Ha a Pozsony környéki bortermelő mezővárosok bortermésének nincs piaca, a lakosok maguk isszák meg, s terjed az iszákosság és a nyomor. Ha mesterségükből nem tudnak megélni az iparosok, erdőt irtanak. Egységben látva a természetet, a társadalmat és a történelmet, addig számba nem vett és azóta is alig számon tartott kölcsönhatását mutatja ki. Összességében: tájékozottság és információ, tolerancia és a szóértés képessége, a természeti adottságok és a társadalmi igények egyensúlya: Közép-Európa esélyeiben fontos, talán legfontosabb tényezők. Mintha egyenesen korunknak adta volna át az értelem stafétabotját Bél Mátyás: „Nekünk elég, hogy próbát tettünk, célhoz érni mások próbáljanak.” Merjük tehát ismerni és vállalni Bél Mátyást, elvadulással fenyegető világunkban az igazi közép-európaít!

Várkonyi Ágnes

Irodalom

Bél Mátyás: Collectanea... egyháztörténeti adatgyűjtése, kéziratban OSzKK, Quart Lat. 1153. – *Bél Mátyás*: Notitia Hungariae novae geographico-historica Pars secunda. Trans-Danubiana. Kiad. (Zichy Jenő) 2 ed. 1892. – *Bél Mátyás*: A magyar nyelv dicsérete. Magyar Nyelvőr 1912 (Részlet az 1734-i Der ungarische Sprachmeister bevezetéséből). – *Bodor Antal*: Csepel-sziget és Budafok kétszáz év előtt. Bél Mátyás Notitia Hungariae novae historico geographica c. 1736-ban megjelent műve nyomán. Budapest, 1936. *Kosáry Domokos*: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Bp. 1981. – *Dezsényi Béla*: A Nova Posoniensis és az újságolvasók a XVIII. században. In: Magyar Századok, 1948. – *Lukács Károly*: A Balatonvidék földrajza kétszáz év előtt. Bél Mátyás Notitia comutatum Veszprimiensis, Simoghiensis ez Szaladiensis c. kéziratának fordítása és ismertetése. A Magyar Biológiai Kutatóintézet Munkái XV. Tihany 1943. – *Markusovszky Sámuel*: A pozsonyi ág. ev. lyceum története. Pozsony 1896. – *Schwartz Elemér*: Bél Mátyás német helyesolvasási szabályai. Egyetemes Philológiai Közlöny 1943. – *Sipos Istvánné*: Bél Mátyás pedagógiai reformtörekvései. Magyar Pedagógia, 1962. – *Tárnai Andor*: Bél Mátyás ismeretlen művei, Magyar Könyvszemle, 1955. – *Wellmann Imre*: Bél Mátyás, Történelmi Szemle, 1979.